

ЛЕКЦІЯ 10

Тема: Світогляд, етика і сталий розвиток. Особливості концепції освіти для сталого розвитку

План

1. Основні принципи екологічної етики.
2. Особливості формування концепції екологічної освіти.
3. Принципи освіти для сталого розвитку.
4. Впровадження стратегії сталого розвитку у сфері освіти.

З часів Е. Геккеля поняття "екологія" постійно змінювалося, його значення то розширювалося, то звужувалося і до середини ХХ ст. екологія здобула статус науки про організацію і функціонування надорганізменних біологічних систем усіх рівнів. Проте в останні десятиріччя, коли під впливом агресивно-технократичної природопідкорювальної діяльності людини почала активно розвиватися глобальна екологічна криза й існування цивілізації опинилося під загрозою, екологія значно розширила коло своїх наукових і практичних завдань. Завдяки процесу проникнення принципів і методів екології в інші науки і сфери діяльності людини, широкого розвитку набуло явище "*екологізації*", завданням якого стало відвернення глобальної екологічної кризи шляхом об'єднання зусиль вчених і практиків усіх галузей діяльності.

Екологізація – процес неухильного і послідовного впровадження технологічних, управлінських та інших рішень, що дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

Екологія перетворилася на комплексну фундаментальну і прикладну науку, головним завданням якої стало збереження життя і цивілізації на планеті, а в центрі уваги залишаються живі організми і, зокрема, людина. На початку ХХІ ст. поняття "екологія" досягло найвищого політичного рівня, а **екологічний імператив** (*беззастережна категорична вимога, наказ, веління*) має стати визначальним у розвитку матеріального виробництва та духовної культури. Формування в суспільстві екологічного імперативу вважається неможливим без переосмислення головних морально-етичних принципів життя і діяльності людини. **Мішель Камдессю**¹ вважав, що 21 століття стане століттям етики, або ж людство взагалі перестане існувати.

Величезні успіхи науково-технічного прогресу зумовили споживацький характер цивілізації, внаслідок чого відбувається атрофування моральніших засад, що призводить до духовної кризи. На думку російського філософа **В.О.Кутирева**, світ штучного нині поглинає природний світ. Живе опиняється за межами життя. Все "олюднене" (штучне) стає віртуальним.

На цьому фоні й виникає принципово нова етика – "етика відповідальності". Академік **М.М. Моїсеєв** вважав, що "на людство, для того щоб забезпечити своє майбутнє, чекає зміна моральнісних принципів настільки ж глибока, як і та, що відбулась на зорі становлення суспільства, коли норми поведінки в ордах неоантропів замінилися людською мораллю".

Таким чином, перехід до сталого розвитку має носити етичний характер, пов'язаний зі змінами у ціннісних орієнтаціях багатьох людей. Сталий розвиток має бути етичним ідеалом і виступати дороговказом для створення суспільства, яке б знаходилося в гармонії з природою. Ступінь руйнування біосфери, перш за все і найбільше, залежить від марнотратного стилю життя світових привілейованих груп. Тому етичним ідеалом має бути повага до природного та культурного різноманіття й відповідальність за його

збереження. Існує принаймні п'ять причин зростання інтересу до етичних питань при обговоренні проблем сталого розвитку:

1. Є нове розуміння цінностей у суспільстві. Культурні чинники відіграють критичну роль у тому, яким чином люди адаптуються до довкілля і який тип політичних та економічних відносин вони підтримують. Тому зростає розуміння того, що сталий розвиток у будь-якій країні має залежати від культурної спадщини та релігійних традицій суспільства.
1. По-новому оцінюються можливості моральної мотивації людей дбати про своє довкілля. Це пов'язано зі зростанням сили й чисельності соціальних рухів, спрямованих на збереження довкілля та альтернативний розвиток.
2. Етика дозволяє робити наголос на цінностях в процесі прийняття політичних рішень і дає моральне обґрунтування альтернативних напрямків дій. Етичні міркування є такими ж важливими, як і наукові, технічні та правові.
3. Етика допомагає розв'язати деякі з конфліктів, які стосуються головних цінностей і які заважають здійснювати природоохоронні проекти. *Наприклад*, конфлікт між стратегією збереження ресурсів, що наголошує на ефективному і тривалому використанні природних ресурсів, і *екоцентризмом*, який наполягає на збереженні природних ландшафтів.
4. Етика допомагає визначити нову соціальну парадигму, яка сприятиме сталому розвитку кожного ре юну світу.

Оскільки потреба у сталому розвитку виникла у зв'язку з появою та загостренням екологічних проблем, важливим завданням етики сталого розвитку є пошук можливостей поєднати традиційну антропоцентричну етику з екологічною етикою, яка розглядає етичні аспекти взаємодії суспільства з природою.

1. Основні принципи екологічної етики

Етика – наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей.

Мораль - особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини); один із головних способів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм (норми моралі); моральні норми містять ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів добра і зла, справедливості, корисності тощо.

Етика вивчає і формує норми поведінки, сукупність моральних правил якогонебудь класу, суспільної організації чи професії. Родоначалником етики як науки вважається Аристотель. Цей термін найчастіше окреслюється як сума правил найправильнішої, ідеальної поведінки людини. *Етичні норми* носять імперативний характер тобто щось наказують (наприклад, люби ближнього, оберігай природу), або забороняють (наприклад, не вбий, не вкради). Вони носять беззаперечний характер – наказують прагнути до позитивних цінностей і забороняють негативні дії. На відміну від правових норм, вони носять "зовнішній" характер, який впливає з життєвої позиції і філософії розвитку, яку представляє окрема особистість. З цього погляду можна сказати, що вони є внутрішнім імперативом конкретних людей. Походження етичних норм може мати культурні, релігійні та інші джерела. У нашій культурно-цивілізаційній системі домінуюче значення мають етичні норми, які витікають з християнської моралі.

Біоетика – це галузь філософії, основним завданням якої є оцінка подій у біології, медицині та екології з огляду моралі сучасного суспільства, заснованої на етичних принципах, які склалися в результаті досягнутого консенсусу інтересів більшості і меншостей і завжди відкритих для зміни. У силу об'єктивних причин біоетика стала найважливішим критерієм в оцінці процесів і конкретних дій у медицині, тому що ця сфера безпосередньо торкається проблем здоров'я конкретних людей і суспільства в цілому. Біоетика, завдяки своїй не тільки прагматичній, але і духовній функції, повинна

відігравати особливу роль в оцінці етичності застосування як окремих технологій, так і їхньої сукупності у формуванні нової поведінки людини у біосфері.

Екологічна етика – це симбіоз екології та етики, тобто наука про моральні правила і норми поведінки з позицій екологічного імперативу. Іншими словами, *екологічна етика - це наука про мораль, орієнтовану як на моральні відносини між людьми, так і на моральне ставлення людини до природи, до всього живого світу.*

Предметом екологічної етики є вивчення засад морального ставлення людини до природи, аналіз стереотипів людської поведінки, які призводять до екологічних проблем, пошук етичних ідеалів ставлення людини до природи, які дадуть змогу подолати екологічну кризу (Марушевський, 2008). Екологічна етика покликана виявляти нові принципи та нові підходи до взаємовідносин у системі "людина-природа", нові моделі поведінки, які сприятимуть розв'язанню екологічних проблем.

Наголос на екологічній етиці є істотним для стратегії сталого розвитку, оскільки мова йде про новий тип розвитку, який допоможе уникнути екологічних проблем, або, принаймні, пом'якшити антропогенний вплив на природу. Завдання полягає в тому, щоб поєднати екологічні питання з питаннями розвитку. Необхідно, щоб етика увійшла в екологічну політику і стала предметом головного розгляду при формулюванні політики розвитку. Актуальним є пошук такої етичної концепції, яка зможе поєднати вимоги трьох головних етичних цінностей – свободи, справедливості та поваги до природи. Екологічна етика почала формуватись на основі принципу універсальної етики німецького філософа і гуманіста А.Швейцара (1875-1965) -"благоговіння перед життям". Цей принцип в етиці Швейцара є головним, єдиним та вичерпним для морально гідної поведінки людини. Сутність його полягає у збереженні життя – **добро**, це те, що слугує збереженню і розвитку життя, а **зло** – це все, що знищує життя, або шкодить йому. Тому правильною вважається поведінка людини, яка поважає іншу волю до життя та сприяє його збереженню і розвитку. В етиці Швейцара існують **принципи індивідуальної відповідальності, активної індивідуальної етичної дії, гуманізму, самостійності і творчості мислення, критичності і відмови від влади.**

Одним із засновників екологічної етики вважають американського еколога Альдо Леопольда, який ще в 40-ві роки 20 століття відмітив зв'язок етики з екологією, а його монографія "Календар піщаного графства" вважається біблією сучасної екологічної етики (Марушевський, 2008).

А. Леопольд сформулював головні принципи екологічної етики:

1.Принцип еволюції – мораль еволюціонує і у своєму розвитку проходить три етапи: спочатку регулюються відносини між індивідуумами, потім між індивідуумом і суспільством і на останньому етапі – між людиною і природою ("етика Землі").

2.Принцип єдності людини з природою – етика Землі просто розширює межі спільноти, яка тепер включає ґрунти, водні ресурси, рослини і тварини, об'єднані словом "Земля".

3.Принцип збереження – збереження цілісності, стабільності та краси природи (ландшафтне різноманіття), збереження біологічного різноманіття.

4.Принцип цілісності – Земля розглядається як цілісна система, в якій вищі форми життя залежать від нижчих через ланцюги живлення.

5.Повага до природи – право природи на продовження існування, а в деяких місцях - на існування в натуральному стані.

6.Особиста відповідальність за здоров'я природи – етика природи відображає існування екологічної свідомості і необхідність особистої відповідальності за здоров'я природи.

7.Екологічна освіта.

Особливо активно проблеми поведінки в природних системах, морального статусу тварин, рослин та екосистем почали обговорюватись в США (в Західній Європі – університет міста Нюртінген, Німеччина), де з 1971 року викладається академічна

дисципліна "environmental Ethics". Зараз там широко проводиться підготовка фахівців з екологічної етики. Одним з головних завдань курсу екологічної етики є формування активної громадської позиції і почуття персональної відповідальності у відношенні до навколишнього природного середовища.

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, яка характеризує рівень розвитку суспільства у певну епоху і створюється для задоволення духовних потреб людини.

Екологічна культура – це, по суті, екологізація культури, тобто врахування сучасних екологічних законів, проблем і потреб сучасності при створенні матеріальних і духовних цінностей. Призвана сприяти всебічній екологізації життя і діяльності суспільства з іншого боку, **екологічна культура** – це виконання сучасного господарювання, ґрунтуючись на раціональному використанні природи з розумінням сучасних та майбутніх наслідків, зміни натурального середовища внаслідок людської діяльності. Екологічну культуру творять екологічна освіта, етика та свідомість.

Розуміння екологічної культури та етики можна побачити уже у середньовіччі. Значний вплив на формування тогочасних етичних поглядів та їх подальший розвиток мали дві визначні особистості того часу: **Святий Франциско** з Асичу та **Святий Фома Аквінський**. Незважаючи на те, що обидва були християнами, їхні погляди щодо цінностей природного світу суттєво відрізнялися.

Св. Франциско, який народився у XII столітті, стилем свого життя ініціював біоцентричну етику охорони оточуючого середовища. Зіставляючи себе зі всією природою як витвором Творця, своєю сім'єю Святий Франциско вважав не лише людей, але усіх істот, які живуть на Землі. За кожною істотою він визнавав право на життя і сповнення внутрішніх цінностей. До світу фауни та флори він ставився з повагою та любов'ю. Завжди відчував нагальну потребу в охороні тварин та рослин. Стилем свого життя намагався відвести людей від жаги панування над природним середовищем. Його турбота про світ природи знайшла розуміння у Папи Яна Павла II, який у 1979 р. оголосив його захисником екологів.

Абсолютно інший підхід до культури та етики природного середовища у Святого Фоми Аквінського. Досліджуючи таємниці науки, він зробив висновок, що людина знаходиться над природою і має право до управління Землею. Стверджував також, що тварини не володіють розумом, і це звільняє людей від моральних обов'язків перед ними. Висунута св. Фомаю етичні ідеї вирізнялися відсутністю будь-якої цінності не людських істот. Це дозволяло людині вершити довільні дії по відношенні до них.

Міхаел Монтаїгне (1533–1592) належав до тих західних філософів, які відкидали переконання про домінування людини над природою. Цей аспект мислення француза, на жаль, мало знаний. Його погляди у цій області були пророчими і тим відрізняються від тогочасного європейського мислення. Він вважав, що людина є інтегральною частиною природи і таке ж право на життя у ньому мають всі тварини та рослини. Люди повинні про це пам'ятати. Якщо хтось намагається вирізнитися серед інших створінь, то чинить це лиши через зарозумілість.

Інший французький філософ та математик, **Картез** (1596-1650), навпаки, однозначно відділяв людську свідомість від світу природи. На жаль новітня європейська філософія пішла шляхом, який визначив Картез. Погляди Монтаїгне про місце людини у природі надовго залишилися на узбіччі.

Голландський філософ **Спіноза** (1632-1677) стверджував, що будь-яка форма існування є природою. Він співставляв її з найвищою істотою, якою є сам Бог. Спіноза бачив Бога у всьому, що існує, а все що існує бачив Богом. Щастя кожної особистості, у призмі поглядів Спінози, полягає у концепції власної приналежності до природи, яка дає можливість брати участь у її вічній дійсності, а також зрозуміти незахищеність оточуючого нас світу. Тільки тоді, згідно з поглядами Спінози, можна досягнути душевний

спокій. Усю природу та явища, які виникають у ній, Спіноза відносив лише до однієї субстанції і ставив знак рівності поміж Богом та природою.

У викладених поглядах усі згадані особистості розглядали конкретні проблеми етики оточуючого середовища. Системне розв'язання цих проблем запропонували американський еколог **Альдо Леопольд**, індійський духовний проповідник **Махатма Ганді** та французький філософ та теолог **Альберт Схвейтцер**. Цим особистостям надано звання прекурсорів новітньої **екологічної етики**, яка виникла в першій половині ХХ століття. Незважаючи на те, що їх погляди формували різні філософські і культурні традиції, вони розуміли етику як універсальну цінність, що знаходиться поза межами окремих видів життя і вміщує у собі всю біосферу. Найважливішою сутністю людини вони вважали принцип: „**Сутністю добра** є збереження життя і виведення його на найвищий рівень, а **Злом** є нищення життя, нанесення шкоди і гальмування його розвитку. Це і є основа етики, універсальна та абсолютна”.

Таким чином, основним завданням **екологічної етики** можна вважати вирішення проблеми ідентифікації людини з іншими істотами та навколишнім середовищем. Охорона природи і мінеральної сировини є підґрунтям майбутнього людини як виду, його багатства та різноманітності. Екологічна етика наголошує, що людина чинить зі світом те, що чинить з собою. Розширення кругозору з тематики охорони життя на Землі є також елементом етики. Моральним обов'язком перед майбутніми поколіннями є відповідальність за збереження навколишнього середовища. У екологічній етиці мірилом вартості середовища є екологічні цінності. Еволюційний критерій прогресу ґрунтується на виборі такої форми розвитку, яка служить еволюції людини, проте, без шкоди для інших видів. Основою екологічної етики є взаємозв'язок, симбіоз і повага до будь-якої форми життя.

Таким чином, перехід до сталого розвитку – це не технічна і не суто наукова проблема. **Перехід до сталого розвитку – це етичний перехід, це зсув у ціннісних орієнтаціях багатьох людей.** Сталий розвиток – це етичний ідеал, спрямований на створення такого суспільства, життєдіяльність якого не призводитиме до руйнування біосфери.

2. Особливості формування концепції екологічної освіти

Одним з головних шляхів вирішення надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України є підготовки громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури.

Екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічну просвіту за допомогою громадських екологічних організацій).

Сучасна державна політика в галузі екологічної освіти базується на таких принципах:

- доступність всім верствам населення;
- комплексність екологічної освіти і виховання;
- неперервність екологічного навчання в системі освіти, зокрема, підвищення кваліфікації та перепідготовки керівних кадрів.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок на основі глибокого вивчення й усвідомлення фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Для досягнення цієї мети передбачається комплекс заходів з вдосконалення практичної педагогічної діяльності та поетапного вирішення освітніх і виховних завдань.

Формування екологічної культури населення передбачає:

- розуміння сучасних екологічних проблем держави і світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності;
- відродження кращих традицій народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку і необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- розуміння універсальності природних зв'язків та необхідності самообмеження суспільства, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток почуття особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях;
- оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки.

Одним з найголовніших завдань екологічної освіти вважається підготовка фахівців-екологів для:

- освітньої галузі – вчителів, викладачів екологічних дисциплін;
- державних органів управління – фахівців в галузі охорони довкілля та раціонального природокористування;
- науки і промисловості – фахівців відповідних спеціалізацій.

В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та системності. Важливим завданням визнається необхідність вдосконалення, узгодження, і стандартизації термінології в галузі екологічних знань.

Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра і краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права.

Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів:

Екологічні знання – Екологічний світогляд – Екологічне мислення – Екологічна етика – Екологічна культура

Кожному компоненту цієї сукупності відповідає певний рівень екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях.

Зміст екологічної освіти повинен бути спрямований на формування особистості з екологічною світоглядною установкою на дотримання норм екологічно грамотної поведінки і виконання практичних дій щодо захисту власного здоров'я і навколишнього природного середовища і передбачає розробку системи наукових знань (уявлень, понять, закономірностей), які відображають філософські, природничо-наукові, правові й морально-етичні, соціально-економічні, технічні й військові аспекти екологічної освіти.

Розвиток екологічної освіти має відбуватись на основі синтезу трьох основних сучасних тенденцій:

- формування сучасних екологічних уявлень,
- формування нового ставлення до природи;
- формування нових стратегій та технологій взаємодії з природою.

3. Принципи освіти для сталого розвитку

Головними підходами до розробки концепції освіти для сталого розвитку є такі:

- освіту для сталого розвитку необхідно віднести до основних завдань освіти, зокрема, підвищення екологічної свідомості населення;
- освіта для сталого розвитку має бути внесена в програми та відповідні документи всіх рівнів;

- необхідно розвивати освіту в інтересах сталого розвитку як окрему галузь знань, особливо у вищій школі;
- посилювати зв'язки між природничими та суспільними ланками освіти;
- треба навчати людей "жити разом", враховуючи культурне різноманіття;
- на рівні СЕК ООН внести освіту для сталого розвитку як частину програми "Освіта для всіх" - прийняту на Всесвітньому форумі з освіти в Діарі (2001 рік);
- необхідно диференційовано підходити до учнів, залучати варіативні методи навчання;
- важливо підготувати відповідних викладачів, проводити обмін досвідом, впроваджувати нові методи навчання;
- важливою є роль Міністерств освіти які мають ініціювати і здійснювати інтеграцію принципів сталого розвитку в освітні програми, стандарти та матеріали, проводити моніторинг впровадження.

Сталий розвиток є основою життєздатної та активної громадянської позиції. Демократія є частиною змісту сталого розвитку, а не тільки засобом врегулювання суспільних конфліктів та досягнення справедливості.

Важливим в цьому процесі є включення учнів в процес прийняття рішень в школах та вузах. Освіта має сприяти зміні схем (учнів та учителів), застосування принципів сталості в повсякденному житті.

4. Впровадження стратегії сталого розвитку у сферу освіти

Для впровадження стратегій сталого розвитку важливим є широка участь громадськості, розвиток демократії та рівні громад. Проект впровадження ОСР містить такі основні положення:

1. Всі люди мають бути компетентні і готові для сприяння процесам переходу до сталого розвитку;

2. *Інформація як елемент просвіти* - потрібно розвивати нормативно-правову базу і підвищувати роль і рівень Міністерства освіти;

3. *Неперервність освіти*. Всі спеціалісти повинні мати можливість участі в неперервній освіті, отриманні знань з сталого розвитку. Навчальні програми повинні мати розділи з впливу на довкілля.

4. *Підготовка викладацького складу*. В професійні програми підготовки, підвищення кваліфікації та інші програми підготовки викладачів мають бути внесені питання сталого розвитку.

5. *Учбово-методичні матеріали і наукові дослідження*. Треба готувати посібники, підручники, розробляти методичне забезпечення з питань освіти для сталого розвитку.

6. *Підвищення рівня обізнаності*, зокрема через засоби масової інформації – поширення знань з проблем сталого розвитку, підтримка неформальної освіти.

7. *Співпраця між університетами*, поширення досвіду, адаптація до місцевих умов. Необхідно посилити роль недержавних громадських організацій (НГО), співпрацю між різними державними організаціями, НГО і приватним сектором.

Цілі впровадження стратегії сталого розвитку (ССР) в сферу освіти можна розділити на: *короткострокові* (до 5 років) – інтеграція стратегії сталого розвитку в сферу освіти і *довгострокові* (до 10 років) – створення школи нового типу.

Відповідальним за реалізацію плану має бути Міністр освіти. До 2005 року мало бути зроблено оцінку існуючого плану, нормативно-правової бази, фінансових механізмів діяльності і визначені основні труднощі впровадження ОСР. Національні плани впровадження ОСР мали б бути затверджені до грудня 2010 року.

Національний план України включає дії з впровадження ОСР:

- програми дій: ціль, учасники, види діяльності, терміни фінансування, контроль впровадження;

- механізм і графік звітності;
- механізм адаптації національного законодавства до міжнародного;
- економічний та екологічний механізм реалізації.

Один раз на 2 роки кожна країна подає звіт в ООН. До 2010 року планувалась розробка системи моніторингу за впровадженням освіти для сталого розвитку.

Аспекти сталого розвитку повинні бути включені у всі політичні документи, які відносяться до системи освіти на різних рівнях (закони, правила, державні/федеральні учбові програми або еквівалентні документи, базові учбові програми і учбові плани).

Держава несе відповідальність за дотримання твердої екологічної дисципліни життя. Будь-який екологічний злочин, що порушує нормальне життєзабезпечення, повинен бути покараним.

Першою необхідною умовою переходу до сталого розвитку є твердість влади, без чого інші дії не будуть мати особливого значення.

Другою необхідною умовою переходу до сталого розвитку є освіта. Повинен бути якісно новий рівень екологічної освіти населення, а особливо осіб, що збираються зайняти або уже займають посади державних службовців. Необхідно розробити сертифікат державного службовця.

Сьогодні багато уваги зосереджується на елітних школах, забезпечених гарними вчителями. Це дуже важливо: елітні школи – маяки для вибору правильного шляху. Але головною задачею екологічного виховання є перебудова масової школи. Організація масової школи, її якості – це найбільш складна задача.

Питання для самоперевірки

1. Вкажіть зв'язок етики із стратегією сталого розвитку.
2. Що означає термін "біоетика"?
3. Особливості екологічної етики.
4. Що таке екологічний імператив?
5. Назвіть головні принципи етики Швейцера.
6. Поняття "добра" і "зла" в етиці Швейцера.
7. Поняття культури та екологічної культури.
8. Біоцентрична етика Святого Франциска.
9. Порівняйте етичні погляди Спінози і Картеза.
10. Погляди Монтаїгне про місце людини у природі.
11. Головні принципи екологічної етики Альдо Леопольда.
12. Особливості формування концепції екологічної освіти України.
13. Принципи, державна політика в галузі екологічної освіти?
14. Принципи та підходи до освіти для сталого розвитку.
15. Етапи впровадження стратегії сталого розвитку у сферу освіти.